

UDK: 32-05Tito, J. B.(044)
32-05Ranković, A.(044)
329.15(497.11)"1941"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 16. 12. 2014.
Prihvaćeno: 24. 2. 2015.

Pitanje autentičnosti pisma Josipa Broza Tita i Aleksandra Rankovića Marka Pokrajinskom komitetu Komunističke partije Jugoslavije za Srbiju od 14. prosinca 1941. godine

VLADIMIR ŠUMANOVIĆ
Zagreb, Republika Hrvatska

U radu se razmatra pitanje autentičnosti objavljenoga dokumenta koji su, prema službenoj verziji jugoslavenske historiografije, Josip Broz Tito i Aleksandar Ranković Marko uputili Pokrajinskom komitetu Komunističke partije Jugoslavije za Srbiju 14. prosinca 1941. godine. Zbog korištenosti u najpoznatijim jugoslavenskim publikacijama to je najčešće citirani dokument službene jugoslavenske historiografije, čija autentičnost i vjerodostojnost nije bila upitna niti se do sada propitivala, iako je zbog niza uočljivih okolnosti očito podložna argumentiranom historiografskom osporavanju. Spomenuti dokument dvojben je i problematičan glede stvarnog vremena nastanka, s obzirom na sadržaj i upotrijebljeni stil, posebice imajući u vidu konkretni vojni i politički kontekst u kojem je (barem prema nominalnom nadnevku) kreiran.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, Komunistička partija Jugoslavije, Josip Broz Tito, partizani, dokumentacija.

Uvod

Završetkom Drugoga svjetskog rata vlast na području obnovljene jugoslavenske države preuzela je Komunistička partija Jugoslavije (KPJ). Došavši na vlast, KPJ je konstruirala vlastitu sliku bliske ratne prošlosti na kojoj je temeljila svoj legitimitet. Uz službenu literaturu i memoarske zapise istaknutih partijskih dužnosnika, KPJ je preko nakladničkih kuća u svojem vlasništvu objavljivala ratnu dokumentaciju, koja je služila kao temelj spoznaja o Drugom svjetskom ratu na području bivše Jugoslavije.

Među objavljenim je dokumentima najcitiranije bilo pismo koje su Josip Broz Tito i Aleksandar Ranković Marko 14. prosinca 1941. uputili Pokrajin-

skom komitetu Komunističke partije Jugoslavije za Srbiju (PK KPJ za Srbiju). U njemu su tri točke u kojima se opisuje situacija u zemlji i inozemstvu, nakon kojih slijede zapovijedi u 18 točaka. Pismo je u cijelosti objavljeno čak četiri puta: dva puta u zborniku narodnooslobodilačkoga rata, u svesku koji se odnosi na Srbiju (tom I)¹ i u svesku u kojem su navedene partijske direktive (tom IX),² zatim u zborniku partijskih dokumenata³ te u ediciji sabranih djela Josipa Broza Tita.⁴

Prvo objavljivanje spomenutog teksta vremenski se podudaralo s izlaskom Titove autobiografije u američkom časopisu *Life* 1952. godine. Svrha Titove autobiografije na engleskom jeziku u visokoj nakladi zapravo je bio pokušaj potiskivanja dotadašnjih negativnih napisa u američkom i britanskom tisku u vezi s Titom.⁵ Usporedno s tim održan je Šesti kongres KPJ, na kojem je ime promijenjeno u Savez komunista Jugoslavije (SKJ), čime se htjelo naglasiti distanciranje od Sovjetskoga Saveza i povratak “izvornom marksizmu”.⁶ Iduće, 1953. godine Tito je otišao u prvi poslijeratni posjet Velikoj Britaniji.⁷ Iste je godine izišla i prva službena Titova biografija objavljena u Jugoslaviji, u kojoj je citiran spomenuti tekst.⁸ Nakon toga, objavljen je u čitavom nizu jugoslavenskih publikacija.⁹

Taj je dokument jugoslavenskom partijskom i državnom vodstvu bio važan iz nekoliko razloga. Prvo, njime se želio stvoriti dojam da je partizanski pokret u Srbiji ostao jak i nakon povlačenja partizanske glavnine krajem studenoga

¹ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda* (dalje: *Zbornik*), tom I, knj. 2 (Beograd: Vojnoistorijski institut Jugoslovenske narodne armije, 1952), 250-256.

² *Zbornik*, tom IX, knj. 1 (Beograd, 1961), 60-65.

³ *Izvori za istoriju SKJ*, Serija A, tom 2, knj. 2 (Beograd: Izdavački centar Komunist, 1985), 206-212.

⁴ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 8 (Beograd; Zagreb: Izdavački centar Komunist; Beogradski izdavačko-grafički zavod; Naprijed, 1983), 10-15.

⁵ Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, II (Rijeka: Liburnija, 1981), 18.

⁶ Milovan Đilas, *Vlast i pobuna. Memoari* (Zagreb: EPH; Novi Liber, 2009), 315, 320, 434.

⁷ *Isto*, 432-433.

⁸ Vladimir Dedijer, *Josip Broz Tito. Prilozi za biografiju* (Beograd: Kultura, 1953), 314-319.

⁹ Nikola Anić, *Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske* (Zagreb: Multigraf Marketing; Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, 2005), 68; Mladenko Colić, *Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu 1941–1945* (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1988), 36-37; Venceslav Glišić, Gojko Miljanić, *Rukovođenje narodnooslobodilačkom borbom u Srbiji 1941–1945* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1994), 101-102; Rasim Hurem, *Kriza narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine* (Sarajevo: Svjetlost, 1972), 81; Slavko Odić, Slavko Komarica, *Partizanska obavještajna služba. Šta se stvarno događalo*, II (Zagreb: Centar za informacije i publicitet, 1988), 123; Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu* (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992), 234, 298, 300-301, 316; Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918–1984. Zbirka dokumenata* (Beograd: Rad, 1985), 457-458; Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918–1988. Tematska zbirka dokumenata* (Beograd: Rad, 1988), 553-554; Nikola Popović, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u drugom svetskom ratu (1941–1945)* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1988), 67-68.

i početkom prosinca 1941. godine. Drugo, dokument je zbog svoje citiranosti bio jedan od temelja legitimiteta poslijeratne Komunističke partije Srbije (KPS). Treće, sadržajem toga dokumenta htjelo se prikazati kako je vodstvo KPJ još krajem 1941. razmišljalo o odnosu političkih snaga nakon očekivane kapitulacije Njemačke, čime se htjelo naglasiti da je KPJ već tada bila iznimno jaka.

U jugoslavenskoj se historiografiji autentičnost toga dokumenta nije propitivala iako sedam okolnosti dovodi u pitanje njegovu vjerodostojnost, upozoravajući na to da je u pitanju znatno kasnije kreirani uradak.

Sedam razloga neautentičnosti dokumenta

Prvo: izgled dokumenta. To je pitanje posebno značajno jer je dokument karakterističan po tome što je objavljen u četiri različite verzije. U zborniku narodnooslobodilačkoga rata objavljen je dva puta, jednom na ćirilici, drugi put na latinici. Objavljen je i u zborniku partijskih dokumenata i u ediciji Titovih sabranih djela, oba puta na latinici. Osim razlike u pismu, postoji različitost i na razini jezičnoga izričaja. U prve tri verzije tekst je objavljen na ekavici, a u ediciji Titovih sabranih djela na jekavici. To je najvidljivije u tekstu uvodne točke 2.

U prvoj i drugoj verziji teksta, objavljenj na ćirilici, odnosno na latinici, spomenuti tekst izgleda ovako: "Nalazimo se na prekretnici u međunarodnim političkim odnosima. Pobjedama Crvene Armije na Istočnom frontu postalo je čitavom svetu očito da je Hitlerov vojnički i politički slom neminovan i blizak. U vezi s tim počela su važna pomjeranja u međunarodnim odnosima, koja se odražavaju i u našoj zemlji."¹⁰

U trećoj verziji teksta izraz "međunarodnim političkim odnosima" zamijenjen je izrazom "međunarodno-političkim odnosima", a ostatak teksta isti je kao u prve dvije verzije.¹¹

U četvrtoj verziji teksta sadržaj je, zbog "prevođenja" s ekavice na jekavicu i promjene nekih fraza, drastično izmijenjen: "Nalazimo se na prekretnici u međunarodnim političkim odnosima. Usljed pobjeda Crvene armije na istočnom frontu postalo je čitavom svijetu jasno da je Hitlerov vojnički i politički slom neminovan i blizak. U vezi s tim počela su važna pomjeranja u međunarodnim odnosima, koja se odražavaju i u našoj zemlji."¹²

Uz navedeni primjer, razlika ove vrste postoji i u uvodnom dijelu, u kojem je navedena institucija kojoj je pismo upućeno i datum.

¹⁰ Zbornik, tom I, knj. 2, 250; tom IX, knj. 1, 60-61.

¹¹ Izvori za istoriju SKJ, 206.

¹² Tito, *Sabrana djela*, tom 8, 10.

Prva verzija:

“PK-u KPJ ZA SRBIJU

14. 12. 1941.”¹³

Druga verzija:

“PK-u KPJ za Srbiju

14. 12. 1941.”¹⁴

Treća verzija (u kojoj nije navedeno partijsko tijelo kojem je pismo upućeno):

“14. decembar 1941.”¹⁵

Četvrta verzija:

“POKRAJINSKOM KOMITETU KPJ ZA SRBIJU

14. decembar 1941.”¹⁶

Vizualna različitost uočljiva je zbog još jedne činjenice. U podnožju prijepisa dokumenta navedeno je gdje se nalazi njegov original. U svesku zbornika narodnooslobodilačkoga rata koji se odnosi na Srbiju stoji da se original nalazi “u arhivi CK KPS”,¹⁷ a u svesku u kojem su navedene partijske direktive i u ediciji Titovih sabranih djela piše da je original u Arhivu Vojno-istorijskog instituta (A VII).¹⁸ S treće strane, u zborniku partijskih dokumenata kaže se da je original “u Arhivu Srbije”.¹⁹

Ako nije postojalo nekoliko originala, što je veoma malo vjerojatno, dokument se i pogledu toga može smatrati neautentičnim jer je do izražaja došla ili površnost urednika određenog izdanja, ako je mjesto originala pogrešno navedeno, ili želja za obmanom javnosti, ako original ne postoji (ili postoji, ali se ne nalazi na navedenom mjestu).²⁰

¹³ Zbornik, tom I, knj. 2, 250.

¹⁴ Zbornik, tom IX, knj. 1, 60.

¹⁵ Izvori za istoriju SKJ, 206.

¹⁶ Tito, *Sabrana djela*, tom 8, 10.

¹⁷ Zbornik, tom I, knj. 2, 250.

¹⁸ Zbornik, tom IX, knj. 1, 60; Tito, *Sabrana djela*, tom 8, 15.

¹⁹ Izvori za istoriju SKJ, 212.

²⁰ Spominjanje različitih mjesta na kojima se navodno nalazi original posebno je indikativno jer je u sva četiri slučaja dokumentaciju objavljivala uglavnom ista grupa ljudi, čija su imena na prvoj ili zadnjoj stranici pojedinoga izdanja. Praksu citiranja ovoga dokumenta u njegovim različitim verzijama slijedili su i drugi autori koji su ga citirali, pa je on objavljen na niz različitih načina. Međutim, zbog ograničenosti prostora neće se analizirati različite verzije. Publikacije u kojima su objavljene nabrojene su u bilješkama 8 i 9.

Zato je nužno postaviti pitanje autentičnosti cjelokupne objavljene dokumentacije, a pogotovo ovoga dokumenta. Zaključno, na osnovi izgleda tekst se ne može smatrati autentičnim, odnosno dokument se u ovom slučaju može smatrati autentičnim samo ako se prihvati da četiri različite verzije prijepisa istoga dokumenta nisu imale nikakvo dublje značenje osim neobjašnjive prakse da se isti tekst objavljuje na različite načine. Zbog toga će se, da se u radu ovo pitanje više ne bi spominjalo, prilikom citiranja spornih dijelova dokumenta navoditi prva verzija u kojoj je objavljen.²¹

Drugo: stil dokumenta. U tekstu nisu spomenute konkretne osobe kojima je upućen, nego samo ime institucije ("PK-u KPJ za Srbiju") i ispod toga neodređeno "dragi drugovi". U ostalim pismima pišu imena osoba kojima je tekst upućen,²² no ovdje se ne spominje ni jedno ime. Osim što je neuobičajeno, izostavljanje imena u ovom je slučaju dodatno konfuzno jer se članstvo PK KPJ za Srbiju nije nalazilo na okupu.²³ Njegov tadašnji sekretar Blagoje Nešković Mihajlo bio je u Beogradu,²⁴ što su Tito i Ranković veoma dobro znali.²⁵ Međutim, točno mjesto boravka druga dva člana, Miloša Minića Crnog i Mirka Tomića Seljaka,²⁶ nije se znalo²⁷ te im zbog toga pismo nije ni moglo biti upućeno.

Pismo je zato moglo biti upućeno samo onim članovima PK KPJ za Srbiju koji su se povukli iz Srbije u Sandžak. Međutim, ako bi Tito i Ranković i uputili tekst njima, premda za to nije bilo potrebe jer su s njima komunicirali usmeno, sigurno ne bi napisali pozdravnu frazu "dragi drugovi" budući da su među tim članovima bile isključivo žene – Spasenija Cana Babović, Mitra Mitrović, Anđa Ranković i Branka Savić.²⁸

Sve su one, osim Spasenije Babović, tada bile relativno nevažne, a u vodstvu KPJ bile su poznate isključivo zato što su bile supruge važnih partijskih dužnosnika. Mitra Mitrović bila je Đilasova supruga, Anđa Ranković Ranko-

²¹ Odnosno prijepis dokumenta objavljen u: *Zbornik*, tom I, knj. 2, 250-256.

²² *Zbornik*, tom II, knj. 2 (Beograd, 1954), 41, 53, 115, 129, 317, 331; Tito Končaru i Popoviću 17. 8. i 4. 9. 1941. te Tito Đilasu 22. 12. 1941., 28. 12. 1941., 5. 2. 1942., 8. 2. 1942.

²³ Ta je činjenica prihvaćena i u jugoslavenskoj službenoj historiografiji te stoji u bilješkama uz prijepise ovoga dokumenta. Tito, *Sabrana djela*, tom 8, 224, bilj. 27; *Izvori za istoriju SKJ*, 475, bilj. 436.

²⁴ Tito, *Sabrana djela*, tom 8, 223, bilj. 22; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije*, II (Beograd: Nolit, 1988), 117-118; Petranović, *Srbija*, 315.

²⁵ Nešković je na položaj sekretara izabran odlukom Rankovića prilikom njegova (Rankovićeve) odlaska iz Beograda u rujnu 1941. godine. Do tada je tu dužnost obnašao Ranković. Venčeslav Glišić, *Užička republika* (Beograd: Nolit, 1986), 25, 189; Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 117-118.

²⁶ Ljubomir Petrović, "Mirko Tomić", u: *Vojna enciklopedija*, 2. izd., knj. 10 (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1975), 17; Boško Šiljegović, "Miloš Minić", u: *Vojna enciklopedija*, 2. izd., knj. 5 (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1973), 489.

²⁷ O tome jesu li Tito i Đilas znali za Minićevo boravište tijekom prosinca može se nagađati, no može se sa sigurnošću zaključiti da nisu znali za Tomićevo boravište jer u međusobnoj korespondenciji jedan drugoga pitaju gdje se nalazi Tomić. *Zbornik*, tom II, knj. 2, 134, 174; Tito Đilasu 28. 12. 1941., Đilas Titu 4. 1. 1942.

²⁸ *Isto*, 174; Đilas Titu 4. 1. 1942.

višeća, a Branka Savić supruga Pavla Savića. Koliko je njihova važnost tada bila mala vidljivo je i iz Đilasova pisma Titu u kojem je ironično rekao da one "sve nekakve knjige čitaju i drže nekakva politička predavanja".²⁹

Prema tome, mogućnost da bi im Tito i Ranković uputili pismo djeluje još nevjerovatnije. Međutim, da su im njih dvojica doista htjela napisati tekst, u njemu bi spomenuli njihova imena uz uvodni pozdrav "drage drugarice".

Treće: opis dnevno-političkih događaja u zemlji. U dokumentu je u uvodnom dijelu pod točkama 1 i 3 opisano stanje u Srbiji nakon povlačenja partizanske glavnine.

U tekstu pod točkom 1 stoji: "Partizanske jedinice u Srbiji povukle su se iz izvesnih krajeva, a privremeno je raskomadana jedinstvena oslobođena teritorija. U napuštenim krajevima pokušava da se učvrsti Nedić stvarajući, zajedno sa raznim četničkim bandama, 'narodnu vlast' – naoružavajući kulake i druge reakcionarne elemente."³⁰

U tekstu pod točkom 3 piše: "Povlačenje partizanskih jedinica iz Užica i nekih drugih mesta ne predstavlja neki osjetljiviji vojnički poraz. Partizanske jedinice sačuvale su svoju živu snagu dok su istovremeno zadale teške udarce neprijatelju, – a to je glavni cilj partizanskog ratovanja. Ni u političkom pogledu povlačenje ne znači za našu Partiju poraz. Nasuprot, mase znaju ceniti narodnu vlast koja je mesecima postojala na oslobođenoj teritoriji. Nasilnička vlast Nedićevih bandita samo će još više ubediti srpske mase u pravednost borbe koju vode partizanske jedinice. Prema tome, povlačenje iz nekih gradova i rejona nikako ne znači da je neprijatelju uspelo ugušiti oslobodilački ustanak srpskog naroda, nego je taj ustanak samo prešao u na novi stepen svog razvitka. Da stvari stoje tako najbolji je dokaz činjenica da Nedić nailazi na najveće teškoće pri pokušaju da na osvojenoj teritoriji organizuje svoju vlasti i sprovede mobilizaciju." Na ovaj dio teksta sadržajno se odnosi zaključak koji stoji u drugom dijelu točke 3, gdje je istaknuto: "U poslednjim danima primećuje se sve veće ujedinjavanje četničkih frakcija svih boja – na platformi borbe protiv naše Partije. Isto se tako primećuje sve aktivnija saradnja svih četničkih frakcija sa okupator[om] protiv partizanskih odreda."³¹

Citirani dio teksta pod točkom 3 sumnjive je autentičnosti u prvom redu zato što su prve dvije rečenice očito netočne, a ostale su neproverljive jer djeluju potpuno propagandistički. S druge strane, tekst pod točkom 1 također je nelogičan, pogotovo ako se u obzir uzmu netočni podaci iz točke 3. Tvrdnja iz točke 3 o tome da su "partizanske jedinice sačuvale svoju živu snagu" značila bi da su Tito i Ranković dva tjedna nakon povlačenja iz Srbije zaključili da se glavnina srbijanskih postrojbi uspjela održati. Međutim, iz dostupnih je podataka očito da Tito i Ranković tada nisu mogli imati takvo stajalište.

²⁹ Isto.

³⁰ Zbornik, tom I, knj. 2, 250-251.

³¹ Isto, 251, 252.

Do 14. prosinca iz Srbije se povukao manji dio partizanskih postrojbi, a s većinom onih partizanskih odreda koji su ostali u Srbiji Tito i Ranković nisu uspostavili komunikaciju, pa nisu znali u kakvu se stanju oni nalaze. S Valjevskim odredom kontakt su uspostavili sasvim slučajno puna tri tjedna poslije, 8. siječnja, kada ih je u istočnoj Bosni našao kurir toga odreda Dragoljub Grujić.³² Od postrojbi Posavskoga odreda znalo se da se održao Beogradski bataljun, koji se povukao u Sandžak,³³ a za zapovjednika toga odreda Koču Popovića do 28. prosinca nije se znalo je li uopće živ.³⁴ O Mačvanskom odredu nije bilo informacija jer je nakon povlačenja partizanske glavnine ostao odsječen, a početkom siječnja 1942. je razbijen te je prestao postojati kao vojna formacija.³⁵ Nepoznato je bilo i stanje oko Čačka te se za organizatora ustanka na tom području Ratka Mitrovića tek 23. prosinca saznalo da je uhvaćen i ubijen, premda je još 11. prosinca bio smaknut na glavnom gradskom trgu u Čačku.³⁶

Dakle, u vrijeme kada je taj tekst navodno napisan, 14. prosinca, nije postojala veza ni sa jednim od spomenutih partizanskih odreda. Tvrdnja da su "partizanske jedinice sačuvale svoju živu snagu" nije se, prema tome, mogla odnositi na njih. Međutim, i one partizanske postrojbe koje su se pod zapovjedništvom Tita i Rankovića povukle iz Srbije u Sandžak bile su u teškom položaju.³⁷

Prema tome, može se zaključiti da u vrijeme kada je spomenuti tekst navodno napisan Tito i Ranković nisu znali gdje se nalaze i u kakvu su stanju najutjecajniji srbijanski partizani. S te strane, mogućnost da bi Tito i Ranković napisali da su "partizanske jedinice sačuvale svoju živu snagu" djeluje posve neuvjerljivo. Teoretski, Tito i Ranković mogli su to napisati da podignu moral u PK KPJ za Srbiju, no ta je netočna tvrdnja proturječila činjenici da je bila napisana u zapovijedi u kojoj je stvarno stanje na terenu, radi uspješnosti njezine provedbe, moralo biti točno napisano barem u osnovnim crtama.

U vezi s tim nelogična je i tvrdnja da se "u posljednjim danima primećuje sve veće ujedinjavanje četničkih frakcija svih boja – na platformi borbe protiv naše Partije". Termin "ujedinjavanje četničkih frakcija svih boja" upućivao bi na to da je manevarski prostor partizanskoga pokreta u Srbiji dodatno sužen, odnosno da su se različite četničke skupine, koje su često bile međusobno suprotstavljene, sporazumjele u zajedničkoj akciji protiv partizanskoga pokreta i da su taj stav javno objavile (frazu "na platformi borbe protiv naše Partije"). Ako je prijašnja tvrdnja bila netočna zbog neutemeljenog optimizma, ova je bila netočna zbog precjenjivanja protivnika, jer je donijela podatak o suradnji

³² *Zbornik*, tom II, knj. 2, 203: Tito Zečeviću i Martinoviću 9. 1. 1942.; Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 9 (Beograd; Zagreb: Izdavački centar Komunist; Beogradski izdavačko-grafički zavod; Naprijed, 1982), 233, bilj. 66.

³³ *Zbornik*, tom II, knj. 2, 123: Đilas Titu 23. 12. 1941.

³⁴ *Isto*, 134: Tito Đilasu 28. 12. 1941.

³⁵ *Isto*, 179, bilj. 2.

³⁶ *Isto*, 119: Đilas Titu 23. 12. 1941.

³⁷ *Isto*, 122-123: Đilas Titu 23. 12. 1941.

svih četničkih skupina. Četnici Draže Mihailovića i Koste Milovanovića Pećanca, premda i jedni i drugi protupartizanski orijentirani, ostali su sukobljeni sve do Milovanovićeve likvidacije 1944.,³⁸ a jaka četnička skupina na čelu s Ratkom Martinovićem i popom Vladom Zečevićem surađivala je s partizanskim pokretom od jeseni 1941. godine.³⁹

S obzirom na to da je nepotpuno partijsko članstvo, kojemu je ovo pismo bilo upućeno, svjedočilo suradnji s tom četničkom grupom, tvrdnja o “saradnji svih četničkih frakcija” značila bi za partizanski pokret u Srbiji gubitak potpore jake četničke skupine, koja mu je bila važna ne samo u vojnom nego i u političkom smislu jer se na njoj temeljila propaganda o političkoj širini partizanskoga pokreta. Zbog posljedica koju bi spomenuta tvrdnja mogla izazvati među osobama kojima je pismo bilo upućeno, Tito i Ranković ne bi je napisali osim ako u nju nisu bili potpuno uvjereni.

Također, tvrdnja o uspostavi jedinstva svih četničkih skupina pod parolom borbe protiv KPJ implicirala bi da su Tito i Ranković raspolagali ne samo pouzdanim dokazima o toj političkoj inicijativi nego i da su bili uvjereni da su je prihvatile sve četničke grupe. Međutim, ni u jednom drugom partizanskom izvješću ne samo da nema potvrde te tvrdnje, nego se donose vijesti iz kojih se moglo zaključiti upravo suprotno.⁴⁰ Prema tome, potpuno je nelogično i neuvjerljivo da Tito i Ranković spominju rečenu “platformu” jer ona nije bila ni činjenično točna ni propagandno iskoristiva. Zato cjelokupni tekst pod točkom 3 djeluje neautentično.

S druge strane, citirani uvodni dio teksta pod točkom 1 kratak je opis područja s kojega su se povukle partizanske postrojbe krajem studenoga. Dakle, on se prije svega odnosi na šire užičko područje. Iz tog bi se teksta moglo zaključiti da Tito i Ranković smatraju da se na području Užica i njegove okolice nalaze pripadnici Nedićeve žandarmerije i “razne četničke bande” bez prisutnosti njemačke vojske, jer je u nabranjanju neprijateljskih formacija nisu spomenuli. Međutim, ako Tito i Ranković to nisu mislili, nejasno je zašto nisu spomenuli njemačku vojsku, u prvom redu zato što je njezina borbena vrijednost bila nekoliko puta veća od udruženih snaga Nedićeve žandarmerije, “raznih četničkih bandi” i “naoružanih kulaka”, odnosno lokalnih bogatih seljaka.

Prema tome, nejasno je zašto bi Tito i Ranković opisujući stanje na području Užica i njegove okolice spomenuli samo prisutnost tih naoružanih formacija (Nedićeve žandarmerije, “raznih četničkih bandi” i “naoružanih kulaka”), a ne i njemačke vojske. Spomenuti opis bio bi za one kojima je taj tekst upućen potpuna dezinformacija glede tamošnjega stvarnog stanja, pogotovo ako bi se promatrao zajedno s tvrdnjom iz teksta pod točkom 3 gdje je istaknuta “činjenica da Nedić nailazi na najveće teškoće pri pokušaju da na osvojenoj teritoriji organizuje svoju vlast i sprovede mobilizaciju”. Na temelju toga teksta moglo

³⁸ “Kosta Milovanović Pećanac”, u: Tito, *Sabrana djela*, tom 9, 323.

³⁹ Tito, *Sabrana djela*, tom 8, 245, bilj. 263; Dedijer, *Josip Broz Tito*, 305.

⁴⁰ *Zbornik*, tom II, knj. 2, 121: Đilas Titu 23. 12. 1941.

bi se pogrešno zaključiti da je sredinom prosinca Užice nadzirala mješovita skupina slabe borbene vrijednosti čiji se pripadnici protive “mobilizaciji”.

Mogućnost da Tito i Ranković 14. prosinca nisu znali da se tada na širem području Užica nalazila njemačka 113. divizija,⁴¹ a u Užicama postrojbe njemačke policije iz sastava *Kreiskommandantur* 847 Užice,⁴² iznimno je mala jer se Užice nalazilo u neposrednoj blizini novoga Titova sjedišta, zapadnoga dijela Sandžaka. No, čak i ako se ta činjenica zanemari, posve je nevjerovatno da bi Tito i Ranković naredili povratak na užičko područje a da prethodno nisu poslali vlastitu izvidnicu.⁴³ I s te strane uvodni tekst pod točkama 1 i 3 nema nikakva smisla.

Sumirajući sve iznesene nelogičnosti u uvodnom dijelu teksta pod točkama 1 i 3, nameće se zaključak da su Tito i Ranković ili bili pogrešno informirani ili iz neobjašnjiva razloga u pismu iznosili dezinformacije. S obzirom na malu vjerojatnost za neku od tih mogućnosti, i uvodni dio pisma pod točkama 1 i 3 može se smatrati neautentičnim.

Četvrto: opis dnevno-političkih događaja u inozemstvu. U dokumentu u uvodnom dijelu teksta pod točkama 2 i 3 stoji da je zbog zadnjih događaja na Istočnom bojištu došlo do prekretnice u Drugom svjetskom ratu. U točki 2 piše: “Nalazimo se na prekretnici u međunarodnim političkim odnosima. Pobjedama Crvene Armije na Istočnom frontu postalo je čitavom svetu očito da je Hitlerov vojnički i politički slom neminovan i blizak. U vezi s tim počela su važna pomeranja u međunarodnim odnosima, koja se odražavaju i u našoj zemlji.”⁴⁴

Spomenuta tvrdnja dodatno je objašnjena u točki 3: “Pobjede Crvene Armije na Istočnom frontu stvaraju perspektivu brzog sloma Hitlerove tiranije u Evropi. U vezi sa tom činjenicom pokazuju se već znaci da se reakcionarne snage imperijalističkih zemalja skupljaju kako bi razoružale nacionalno-oslobodilačke pokrete, koji niču iz narodnih dubina i pokreću nezadržive revolucionarne energije. Ta je akcija uperena u prvom redu protiv komunista i njihovog povezivanja sa masama. Taj se proces, koji će nesumnjivo imati sve većeg maha, počeo da održava i u zemljama Jugoslavije, a naročito u Srbiji. Prvi znak toga procesa bio je napad četnika Draže Mihailovića na partizane.”⁴⁵

⁴¹ *Zbornik*, tom I, knj. 1 (Beograd, 1949), 677-678: Ratni dnevnik 113. divizije od 1. 10. 1941. do 12. 1. 1942.; tom XII, knj. 1 (Beograd, 1973), 783: Dnevno izvješće zapovjedništva Jugoistoka od 16. 12. 1941.

⁴² *Zbornik*, tom XII, knj. 1, 716: Izvješće načelnika stožera zapovjednika Srbije potpukovnika Grafenhorsta od 4. 12. 1941.

⁴³ Međutim, za vijest o prisutnosti njemačke vojske u Užicama nije trebala posebna izvidnica jer je ta činjenica bila očita. Njemačko je zapovjedništvo naredilo da se prilikom ulaska u Užice njemačke ratne zastave trebaju vidljivo izvjesiti (Odić, Komarica, *Partizanska obavještajna služba*, 121). To je naredeno da bi njemačka prisutnost na tom području bila očita i da bi se i time smanjila borbenost ustaničkih skupina. Dakle, njemačkoj strani, barem u ovom slučaju, nije bio cilj potencijalne protivnike tadašnjega poretka uvući u klopku, nego zastrašiti svojom prisutnošću. S te strane mogućnost da Tito i Ranković nisu znali da se njemačka vojska nalazi u Užicama još manje vjerovatna.

⁴⁴ *Zbornik*, tom I, knj. 2, 251.

⁴⁵ *Isto*, 251-252.

Spomenuti dio teksta može se smatrati neautentičnim u prvom redu zbog tadašnjega načina informiranja kojima je Tito mogao raspolažati.

Prema službenim podacima jugoslavenske historiografije, u vrijeme kada je taj tekst navodno napisan Tito nije imao izravnu radiovezu s Komunističkom internacionalom (Kominternom), nego je komunikaciju održavao posredstvom kurira preko zagrebačke radiostanice. Uslijed toga, Titova komunikacija s Kominternom bila je rijetka i veoma nesigurna.⁴⁶ Taj je podatak važan zbog razumijevanja načina na koji su do 14. prosinca Tito i Ranković mogli čuti za pobjede Crvene armije na Istočnom bojištu. S obzirom na to da se sa sigurnošću može zaključiti da tada nisu imali izravnu komunikaciju s Kominternom, tu su informaciju mogli čuti isključivo preko vlastitog radio-prijamnika koji je hvatao strane radijske stanice. No i u tom je slučaju upitno jesu li mogli čuti vijest takva sadržaja. Njemačke i talijanske radijske vijesti skrivale su vlastite gubitke na Istočnom bojištu, a američke i britanske imale su nesigurne informacije o događajima na Istočnom bojištu i uz to su sredinom prosinca bile usmjerene na američki ulazak u rat, odnosno na vlastiti položaj na pacifičkom bojištu.

Do 14. prosinca vijest o sovjetskim uspjesima na Istočnom bojištu preni-jele su isključivo sovjetske radiostanice, no veoma neodređeno i krajnje propagandistički. Razlog za to bili su događaji koji su se na Istočnom bojištu odvijali od 6. prosinca. Zbog jake zime njemačko je zapovjedništvo 8. prosinca prekinulo dotadašnje napade na Moskvu, ne znajući da je dva dana prije, 6. prosinca, sovjetska strana započela protuofenzivu.⁴⁷ U toj protuofenzivi, u kojoj je sovjetska vojska imala velike gubitke, prva značajnija sovjetska pobjeda ostvarena je 16. prosinca,⁴⁸ ali je zbog podizanja morala vlastite javnosti 13. prosinca objavljeno da je njemačka vojska zaustavljena u napredovanju u okoli- ci Moskve, što je istaknuto kao uspjeh.⁴⁹ Zapis u tekstu u kojem se spominju "pobede Crvene armije na Istočnom frontu" mogao se odnositi jedino na vijest od 13. prosinca jer prije toga nije bilo vijesti o sovjetskim pobjedama. Dakle, termin "pobede Crvene armije na Istočnom frontu" u spomenutom tekstu od 14. prosinca mogao se odnositi jedino na jučerašnju vijest iz sovjetskih izvora.

Međutim, ako je vodstvo KPJ formuliralo vlastite direktive u skladu s vi- jestima sa sovjetskih radiostanica, onda je mala vjerojatnost da bi propustilo naglasiti druge vijesti koje su sovjetske stanice javile prethodnih dana. Nakon japanskoga napada na američku vojnu bazu Pearl Harbor 7. prosinca, Sjedi- njene Američke Države i Velika Britanija 8. prosinca službeno su objavile rat Japanu. S obzirom na to da je Japan tada bio u vojnom savezu s Italijom i

⁴⁶ Dedijer, *Josip Broz Tito*, 320-321.

⁴⁷ Isaac Deutscher, *Staljin. Politička biografija* (Zagreb: Globus, 1977), 407.

⁴⁸ Nikola Anić, "Moskovska bitka", u: *Vojna enciklopedija*, 2. izd., knj. 5, 618; G. K. Žukov, *Uspomene i razmišljanja* (Beograd: Prosveta, 1969), 388.

⁴⁹ Ivan M. Majski, *Uspomene sovjetskog diplomate* (Beograd: Beogradski izdavačko-grafič- ki zavod, 1974), 254; Alexander Werth, *Rusija u ratu 1941-1945*, I (Rijeka: Otokar Keršovani, 1979), 208.

Njemačkom, te su dvije države objavile rat Sjedinjenim Američkim Državama 11. prosinca.⁵⁰ U skladu s tim, kao i činjenicom da se Velika Britanija s Italijom i Njemačkom već nalazila u ratnom stanju, rat je tim događajem u pravom smislu riječi postao globalan. S druge strane, Sovjetski Savez i Japan nisu si međusobno objavili rat do kolovoza 1945.⁵¹ te je gotovo cijeli rat na snazi ostao njihov pakt o nenapadanju potpisan 13. travnja 1941. godine.⁵² Tim je događajima, iz sovjetskoga kuta gledanja, došlo do “daljnjeg produbljivanja jaza između imperijalističkih država”, čime je ostvaren osnovni cilj sovjetske vanjske politike – sprečavanje stvaranja “protusovjetskog bloka imperijalističkih država”.⁵³

Zbog procesa koji je započeo američkim ulaskom u rat, nejasno je na temelju kojih su međunarodnih događaja Tito i Ranković mogli donijeti zaključak o “okupljanju reakcionarnih snaga imperijalističkih zemalja”. Na temelju sovjetskih vijesti nisu jer je sovjetsko vodstvo zaobilazilo komunističke parole, naglašavajući borbu protiv zajedničkoga neprijatelja.⁵⁴ Slikovito rečeno, “sovjetski propagandisti više nisu dijelili svijet na kapitaliste i proletere, na imperijaliste i njihove kolonijalne žrtve, nego na fašiste i demokrate”.⁵⁵

Teoretski, Tito i Ranković mogli su netočno prenijeti tadašnje sovjetske vijesti. Međutim, s obzirom na to komu je njihovo pismo bilo upućeno, mala je vjerojatnost da bi rekli da je zbog sovjetskih pobjeda na Istočnom bojištu počeo proces čiji je “prvi znak” bio “napad četnika Draže Mihailovića na partizane”. Iznošenje spomenute dezinformacije bilo bi kontraproduktivno jer se tijekom četničko-partizanskoga sukoba cjelokupno članstvo PK KPJ za Srbiju osim Neškovića nalazilo na području zapadne Srbije, gdje se sukob odvijao, te je neposredno svjedočilo tom događaju. Nalazeći se u Užicama, članstvu PK KPJ za Srbiju bilo je poznato da je sukob četnika Draže Mihailovića i partizana počeo sa 1. na 2. studenoga⁵⁶ te je trajao različitim intenzitetom sve do početka pregovora 16. studenoga.⁵⁷

⁵⁰ “Drugi svjetski rat”, u: *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, knj. 6 (Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1969), 223.

⁵¹ *Isto*, 225; Werth, *Rusija*, II, 329.

⁵² Deutscher, *Staljin*, 390; Werth, *Rusija*, I, 107. Sličan je odnos Sovjetski Savez imao s Bugarskom. Premda je bila članica sila Osovine, Bugarska nije objavila rat Sovjetskom Savezu i zato se tijekom cijelog razdoblja njemačke opsade najvažnijih sovjetskih gradova (Lenjingrada, Moskve i Staljingrada) bugarski veleposlanik nalazio u Moskvi (odnosno, nakon evakuacije vlade, u Kujbiševu). Werth, *Rusija*, II, 235.

⁵³ Andrej Andrejevič Gromiko, *U svjetskoj areni* (Zagreb: August Cesarec, 1983), 71; Majski, *Uspomene*, 127.

⁵⁴ Deutscher, *Staljin*, 405, 410, 412, 419, 423; Werth, *Rusija*, I, 11.

⁵⁵ Deutscher, *Staljin*, 412.

⁵⁶ Prema službenoj verziji jugoslavenske historiografije, četnici su sa 1. na 2. studenoga napali partizane u zapadnoj Srbiji. Vladimir Dedijer, *Dnevnik: Od 6 aprila 1941 godine do 27 novembra 1942*, I (Beograd; Sarajevo: Prosveta; Svjetlost, 1970), 52; Dedijer, *Josip Broz Tito*, 307-308; Petranović, *Srbija*, 265; Popović, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi*, 65.

⁵⁷ Nakon sukoba, 16. i 17. studenoga započeli su pregovori koji su doveli do potpisivanja sporazuma između četnika i partizana u Čačku 20. studenoga. *Zbornik*, tom I, knj. 1, 274-275,

U skladu s tim, kronološka netočnost glede uzroka i tijeka četničko-partizanskoga sukoba mogla je imati smisla jedino da je pismo upućeno osobama koje nisu svjedočile tom događaju. U ovom je slučaju spomenuta netočnost bila previše očita jer bi iz nje proizlazilo da je radijska vijest od 13. prosinca uzrokovala sukob započet 1. studenoga. Zbog toga se opisani uvodni dio teksta pod točkama 2 i 3 može smatrati neautentičnim.

Peto: sadržaj naredbi u dokumentu. U dokumentu naredbe i sadržajem i opsegom zauzimaju glavninu teksta. U njima je naglašena potreba da se cjelokupna partijska organizacija u Srbiji konsolidira nakon povlačenja partizanske glavnine iz Srbije i da se reorganizirane partizanske postrojbe vrate u Srbiju. Ta je poruka precizirana u naredbama pod točkama 8 i 14.

U naredbi pod točkom 8 stoji: "Treba razviti partizansku delatnost u čitavoj Srbiji. Reorganizovane partizanske jedinice treba vratiti na njihovo područje. Treba čistiti teren od okupatora, Nedićevih i raznih četničkih bandi. Pri tome treba izbegavati frontalnu borbu i pridržavati se partizanskog načina ratovanja. Partizanske jedinice treba da budu male čete od oko 50 boraca, lako pokretljive, i neka drže inicijativu u svojim rukama, tj. neka napadaju neprijatelja na najosetljivijim mestima, uništavajući njegovu živu snagu i otimajući mu oružje i materijal."⁵⁸

U naredbi pod točkom 14 piše: "PK mora obezbediti svoje rukovodstvo i kontrolu nad radom svih partiskih organizacija u Srbiji. U tu svrhu neka sebi potraži mesta odakle će takvo rukovodstvo obezbediti. Biro PK ne sme da se razilazi. PK neka formira aktiv instruktora, koji će da obilaze pojedine organizacije. Članovi biroa PK smeju da budu odsutni samo za kraće vreme."⁵⁹

Citirane su naredbe, zbog zadataka koji su u njima spomenuti, ključne u cjelokupnom tekstu jer njihova provedba uvjetuje ostalih 16 naredbi. Međutim, one djeluju neautentično. U skladu s njihovim međusobnim odnosom, najprije će se analizirati naredba pod točkom 14.

Naredba pod točkom 14 ne može se smatrati autentičnom s obzirom na stanje partijskoga tijela kojem je tekst upućen. To je pitanje djelomično obrađeno u drugom argumentu i iz njega je vidljivo da u prosincu 1941. i siječnju 1942. PK KPJ nije djelovao kao jedinstveno partijsko tijelo. Ta činjenica sama po sebi ne bi bila problem da je u tim uvjetima osoba nadređena PK KPJ za Srbiju odredila vršitelja dužnosti sekretara i popunila nepotpuno članstvo novim ljudima. No to se nije dogodilo.⁶⁰ Prema tome, PK KPJ za Srbiju u funkcionalnom, operativnom smislu tada uopće nije postojao. Ta je činjenica bila poznata i neupitna te stoji i u tekstu uvodne točke 3: "Sada se jasno pokazala štetnost klipsanja partiskih rukovodilaca za partizanskim jedinicama. I neki članovi

277-279: Tekst potpisanog sporazuma i izvješće *Borbe* od 22. XI. 1941. o potpisanom sporazumu; Glišić, *Uzička republika*, 207-209; Petranović, *Srbija*, 268; Popović, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi*, 65.

⁵⁸ *Zbornik*, tom I, knj. 2, 254.

⁵⁹ *Isto*, 255.

⁶⁰ Petranović, *Srbija*, 313, 315.

PK privremeno su odvojeni od organizacija i nisu u stanju kontrolisati njihov rad. Šta više, PK danas ne funkcionise kao jedinstveno telo, kao rukovodeći centar Srbije.⁶¹

Nelogičnost te naredbe još je očitija ako se analizira zajedno s naredbom pod točkom 8. U obje je naredbe očit stav da se osobe kojima je tekst upućen trebaju prebaciti (odnosno vratiti) u Srbiju. Međutim, takva je odluka sporna ako se usporedi s ostalim Titovim direktivama iz toga razdoblja, jer je Tito tada izdavao sasvim suprotne naredbe.

U vrijeme kada se čitava partizanska glavnina na čelu s Titom nalazila u Sandžaku, Lola Ribar i Ranković poslali su pismo Titu u svoje i Đilasovo ime u kojem su to predložili.⁶² Međutim, Tito se tomu usprotivio te se od toga odustalo.⁶³ U trenutku kada je Tito odlučio krenuti u istočnu Bosnu, u Sandžaku je ostavio Đilasa kao svojega opunomoćenika te je svoje naredbe upućivao isključivo njemu. Prvo pismo nakon dolaska u istočnu Bosnu Tito je napisao Đilasu 22. prosinca,⁶⁴ a Đilas ga je dobio već idućega dana, 23. prosinca u 19 sati.⁶⁵ U odgovoru je Đilas predložio da sve partizanske postrojbe, osim Beogradskoga bataljuna i Posavske čete, prebaci u Srbiju. S njima je Đilas predložio i vraćanje PK KPJ za Srbiju.⁶⁶ Tito se, doduše, složio s time "da se krene sa krupnijim snagama u Srbiju i čisti teren prema Užicu",⁶⁷ ali se suprotstavio Đilasovu prijedlogu da itko od istaknutijih članova KPJ ide s postrojbama u Srbiju,⁶⁸ naglasivši Đilasu da za sada ostane ondje gdje se nalazi,⁶⁹ odnosno u Sandžaku.

Zato zapovijedi pod točkama 8 i 14, u kojima se naglašava povratak u Srbiju, djeluju posve neautentično. Njihovom neautentičnošću upitna je i autentičnost ostalih naredbi koje su s njima sadržajno povezane. Iznimka su tek naredbe pod točkama 9, 10 i 11, koje su općenitoga karaktera te nisu povezane s njima.

Šesto: kontekst nastanka dokumenta, odnosno kako je, kada i gdje napisan tekst. Za razumijevanje toga pitanja nužno je uzeti u obzir opće uvjete partizanskoga boravka u Sandžaku. Došavši u Sandžak, Tito se s malom pratnjom smjestio u Drenovu kod Prijepolja, a Đilasa, Lolu Ribara i Rankovića poslao je u Radojinju kod Nove Varoši radi prikupljanja partizanskih postrojbi koje su se iz Srbije povlačile u Sandžak.⁷⁰

Usporedno s dolaskom partizanske skupine na čelu s Titom iz Srbije u Sandžak, ali posve neovisno o njima, crnogorske partizanske postrojbe napale su

⁶¹ *Zbornik*, tom I, knj. 2, 252.

⁶² *Zbornik*, tom II, knj. 2, 95: Ranković i Lola Ribar Titu 10. 12. 1941.

⁶³ *Isto*, 95-96: Tito Rankoviću, Đilasu i Loli Ribaru 12. 12. 1941.

⁶⁴ *Isto*, 115: Tito Đilasu 22. 12. 1941.

⁶⁵ *Isto*, 117: Đilas Titu 23. 12. 1941.

⁶⁶ *Isto*, 124: Đilas Titu 23. 12. 1941.

⁶⁷ *Isto*, 130: Vrhovni štab Đilasu 28. 12. 1941.

⁶⁸ *Isto*, 133: Vrhovni štab Đilasu 28. 12. 1941.

⁶⁹ *Isto*, 135: Vrhovni štab Đilasu 28. 12. 1941.

⁷⁰ *Isto*, 92: Lola Ribar i Ranković Titu 10. 12. 1941.

1. prosinca Pljevlju, gdje je bio stožer i dio postrojbi talijanske divizije *Pusteria*. Premda je talijanska posada obranila gradić, u očekivanju ponovnoga napada stožer divizije odlučio je povući svoje postrojbe iz dijela garnizona.⁷¹ Jedan od gradića koji je tada napušten bila je i Nova Varoš, u koju su srbijanski partizani bez borbe ušli 4. prosinca.⁷² Usprkos tomu, Tito s malobrojnom pratnjom nije otišao u Novu Varoš, nego je ostao u Drenovi, premda se u obližnjem Prijepolju još nalazila talijanska posada.⁷³

Ta je odluka važna radi razumijevanja Titova tadašnjega načina rada. Odlučivši ostati u selu umjesto otići u gradić, Tito je najvjerojatnije polazio od stava da Drenova, za razliku od Nove Varoši, ne privlači pozornost neprijateljskih postrojbi te je sigurnije mjesto. Također, Tito je tada bio preokupiran konsolidiranjem vlastitih postrojbi koje su se povukle iz Srbije te je zato kratkim pismima komunicirao s Đilasom, Lolom Ribarom i Rankovićem. Njih trojica, nalazeći se u Radojinji, imala su neposredna saznanja o stanju u Novoj Varoši, pa je Tito tamošnjim partizanima izdavao zapovijedi preko njih i nije trebao osobno napuštati Drenovu.

U jednom od tih pisama, Lola Ribar i Ranković napisali su 10. prosinca Titu: "Užičku četu koju smo ti poslali u Drenovu si sigurno primio – ona je u dobrom stanju."⁷⁴ Tito je pismo dobio nakon dva dana, 12. prosinca, te je na njega odgovorio naređujući spomenutoj trojici ("Marku, Veljku i Loli") da odmah po primitku pisma krenu do njega, u Drenovu: "Marko, Lola i Veljko treba da se za dva dana, tj. do 14-XII, vrate ovamo radi našeg pokreta u pravcu Bosne. (...) Pre odlaska iz Radojinje pobrinite se da tamo ostane dobar organizator i komandant koji će moći da nastavi vaš rad."⁷⁵

Međutim, prema dnevniku Titova bliskoga suradnika i poslijeratnoga biografa Vladimira Dedijera, u Drenovu su 13. prosinca poslijepodne stigli samo Ranković i Lola Ribar, bez Đilasa. Istoga je dana Dedijer u svojem dnevniku napisao da je on (Dedijer) kasno navečer toga dana krenuo u Novu Varoš. Zato 14. prosinca nije bio u Drenovi s Titom, ali je saznao da je toga dana talijanska posada iz Prijepolja napala Drenovu te zamalo uhvatila Tita s pratnjom. Premda je preživio talijanski napad, Tito je ostao bez nekoliko vrijednih stvari: zemljopisne karte, radiostanice s akumulatorima, konja i hrane.⁷⁶

Prema tome, spomenuti tekst koji su potpisali Tito i Ranković, a datiran je 14. prosinca 1941., mogao je biti napisan jedino prije iznenadnoga talijanskog napada jer su se Tito, Lola Ribar, Ranković i pripadnici Užičke čete upravo

⁷¹ Isto, 161, bilj. 4; Tito, *Sabrana djela*, tom 8, 226-227, bilj. 50.

⁷² Tito, *Sabrana djela*, tom 8, 233, bilj. 129; Petranović, *Srbija*, 296.

⁷³ Tito, *Sabrana djela*, tom 8, 225, 226-227, bilj. 34, 50.

⁷⁴ *Zbornik*, tom II, knj. 2, 92; Ranković i Lola Ribar Titu 10. 12. 1941.

⁷⁵ Isto, 96; Tito Rankoviću, Đilas i Loli Ribaru 12. 12. 1941.

⁷⁶ Dedijer, *Dnevnik*, 73. Taj događaj u jugoslavenskoj javnosti nije bio dvojbjen. Nalazi se u Titovoj službenoj biografiji i ediciji njegovih sabranih djela, a spomenuo ga je i Đilas u svojim memoarima. Tito, *Sabrana djela*, tom 8, 225, bilj. 35; Dedijer, *Josip Broz Tito*, 319; Milovan Đilas, *Revolucionarni rat* (Beograd: Književne novine, 1990), 145.

toga dana, 14. prosinca, nakon napada povukli iz sela, pa Tito i Ranković zasigurno nisu mogli napisati tako dugačak tekst tijekom neorganiziranoga bijega. Već idućega dana nakon napada, 15. prosinca, Tito je s pratnjom stigao k Đilas u Novu Varoš, gdje se nalazilo i nepotpuno članstvo PK KPJ za Srbiju. Ako je Tito, ili netko od njegove pratnje, nakon bijega iz sela uspio sačuvati tekst, bilo bi logično da ga je tada predao. Međutim, prema dostupnim podacima, to se nije dogodilo, a Tito je zadnje naredbe prije odlaska u istočnu Bosnu izdao usmeno.⁷⁷

Zato se, čak i ako se zanemare prethodno izneseni argumenti vezani uz sadržaj pisma, spornim mogu smatrati okolnosti nastanka dokumenta, koji je, i zbog dužine i zbog datuma kada je navodno nastao, bio u potpunoj suprotnosti s Titovim načinom rada tijekom njegova boravka u Sandžaku. Nelogično je i zašto bi Tito i Ranković pisali i poslije, u uvjetima iznenadnoga talijanskog napada, čuvali tekst ako je Tito zadnju naredbu Đilasu prije odlaska iz Sandžaka prenio usmeno.

Sedmo: sačuvanost dokumenta, odnosno način na koji je spomenuti tekst uspio ostati sačuvan. Odgovor na to pitanje može se smatrati složenim jer obuhvaća razdoblje čitavoga rata i neposrednoga poraća. Ako se prihvati da je dokument upućen nepotpunom partijskom članstvu PK KPJ za Srbiju, koje se, pod Đilasovim zapovjedništvom, nalazilo u Novoj Varoši, nužno je glede pitanja autentičnosti dokumenta opisati kasniji ratni put toga partijskog članstva.

Spomenuta partizanska skupina na čelu s Đilasom u Sandžaku se nalazila do 7. veljače 1942., kada je pobjegla pred napadom, navodno, 1600 "četnika i nedićevaca".⁷⁸ Nakon bijega iz Sandžaka pridružila se ostalim partizanima koji su se tada nalazili u jugoistočnoj Bosni. Od nje je Tito 1. ožujka ustrojio Drugu proletersku brigadu.⁷⁹ Od tada pa do kraja rata brigada se nalazila u teškim bitkama. U jednoj od njih, u okolini Livna 5. prosinca 1942., teško je stradala. Tada je, slično napadu koji je Tito doživio u Drenovi, njezin stožer (štab) iznenadila livanjska posada sastavljena od dijela V. ustaškoga stajalećega djelatnog zdruga (poznatijeg kao Bobanova *Crna legija*). U ustaškom su napadu četiri pripadnika brigade poginula, 12 ih je ranjeno, a brigada je ostala bez ratne zastave i dijela arhive. Premda je deset dana poslije, 15. prosinca, Druga proleterska brigada zajedno s ostalim postrojbama iz sastava Druge proleterske divizije uspjela zauzeti Livno, nije zabilježen pronalazak prethodno oduzete arhive.⁸⁰ Zatim je Druga proleterska brigada imala dva mjeseca predaha, nakon čega je ponovno ušla u razdoblje teških bitaka.

⁷⁷ Đilas, *Revolucionarni rat*, 146.

⁷⁸ *Zbornik*, tom II, knj. 2, 354: Izvješće Milovana Đilasa, Milinka Kušića, Spasenije Cane Babić, Vladimira Kneževića Volode, Voje Lekovića i Ljubodraga Đurića od 14. 2. 1942. Izvješće su potpisale sve spomenute osobe, ali tekst je pisan u prvom licu jednine na crnogorskoj ijekavici, iz čega se može zaključiti da ga je pisao Đilas.

⁷⁹ *Isto*, 393, bilj. 2.

⁸⁰ Davor Marijan, "'Livno mora pasti': borbe dijelova V. ustaškog stajalećega djelatnog zdruga s II. proleterskom divizijom za Livno u prosincu 1942. godine", *Časopis za suvremenu povijest* 40 (2008), br. 3: 957, 964-965.

Spomenuti događaj iz ratnoga puta Druge proletherske brigade važan je za razumijevanje pitanja sačuvanosti partizanske ratne dokumentacije u cjelini, a pogotovo autentičnosti spomenutoga dokumenta. Opisani sukob u okolici Livna pokazuje u kojoj je mjeri partizanskoj strani tijekom rata bilo teško sačuvati ratnu arhivu. S jedne je strane, u događajima sličnima tom, postojala velika vjerojatnost da ratna arhiva u iznenadnim napadima bude zaplijenjena ili da se prilikom meteža uslijed žestokih sukoba jednostavno izgubi. Ta je mogućnost, s druge strane, u partizanskom vodstvu stvarala svijest o tome da važne dokumente treba ili pisati tako da neprijatelju budu nerazumljivi ili da ih nakon čitanja treba uništiti. Takav se stav pogotovo odnosio na naredbe političkoga sadržaja, koje su neprijatelju osim važnih podataka o vodstvu KPJ i partizanskoga pokreta mogle poslužiti i kao propagandno sredstvo. S obzirom na to da ovaj tekst, i zbog uvjeta u kojima je navodno sačuvan tijekom rata i zbog oblika u kojem je objavljen, izgleda kao da je nastao izvan toga konteksta, ne može se smatrati autentičnim.

Zaključak

Analizirani dokument, odnosno pismo Josipa Broza Tita i Aleksandra Rankovića Marka upućeno PK KPJ za Srbiju 14. prosinca 1941. zasigurno je najcitiraniji od svih partizanskih ratnih dokumenata. Za poslijeratnu vlast socijalističke Jugoslavije imao je višestruko značenje, budući da se na temelju njega dokazivala snaga partizanskoga pokreta u Srbiji i nakon povlačenja partizanske glavnine, legitimitet poslijeratne srbijanske partijske organizacije te uvjerenje vodstva KPJ da je pobjeda moguća čak i u uvjetima kakvi su u zemlji i inozemstvu bili u prosincu 1941. godine. Međutim, s obzirom na sedam spomenutih argumenata, taj se dokument ne može smatrati vjerodostojnim jer ni sadržajem ni stilom, a ni zbog uvjeta u kojima je nastao i u kojima je ostao sačuvan tijekom rata, ne djeluje kao autentični tekst napisan u prosincu 1941. godine.

Suprotno implicitnim porukama iz dokumenta i njegovim poslijeratnim interpretacijama pisanim u vrijeme neupitne vlasti SKJ, vrhovno partijsko političko tijelo za Srbiju, PK KPJ za Srbiju, uopće nije funkcioniralo od povlačenja iz Užica krajem studenoga 1941. do ljeta 1944. jer je njegov sekretar Blagoje Nešković Mihajlo bio sam i izoliran u Beogradu, a ostatak partijskoga članstva djelovao je pod izravnim nadzorom Tita i Rankovića. Također, u tom razdoblju partizanski pokret u Srbiji bio je uglavnom slab i neorganiziran.

Spomenute činjenice nisu bile sporne, a vlast ih nije pretjerano ni skrivala sve do Rezolucije Informbiroa 1948., uslijed koje su se postupno poboljšali odnosi Jugoslavije s Velikom Britanijom i Sjedinjenim Američkim Državama. Zbog toga se počela isticati različitost od Sovjetskoga Saveza te je pritom bilo posebno važno dokazati da je partizanski pokret tijekom cijeloga rata bio iznimno jak i da KPJ nije preuzela vlast sovjetskom pomoći, nego vlastitim sna-

gama. Ta je poruka osnovna teza Titove službene biografije objavljene 1953. u Jugoslaviji, u kojoj je spomenuti dokument citiran. Sporni dokument od tada je postao jedan od ključnih izvora na kojima su se temeljila historiografska razmatranja o KPJ i partizanskom pokretu.

Izvori

- Dedijer, Vladimir. *Dnevnik: Od 6 aprila 1941 godine do 27 novembra 1942*, I. Beograd; Sarajevo: Prosveta; Svjetlost, 1970.
- Dedijer, Vladimir. *Josip Broz Tito. Prilozi za biografiju*. Beograd: Kultura, 1953.
- Dedijer, Vladimir. *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, II. Rijeka: Liburnija, 1981.
- Đilas, Milovan. *Revolucionarni rat*. Beograd: Književne novine, 1990.
- Đilas, Milovan. *Vlast i pobuna. Memoari*. Zagreb: EPH; Novi Liber, 2009.
- Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, knj. 6. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1969.
- Gromiko, Andrej Andrejevič. *U svjetskoj areni*. Zagreb: August Cesarec, 1983.
- Izvori za istoriju SKJ*, Serija A, tom 2, knj. 2. Beograd: Izdavački centar Komunist, 1985.
- Majski, Ivan M. *Uspomene sovjetskog diplomate*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1974.
- Petranović, Branko; Zečević, Momčilo. *Jugoslavija 1918–1984. Zbirka dokumenata*. Beograd: Rad, 1985.
- Petranović, Branko; Zečević, Momčilo. *Jugoslavija 1918–1988. Tematska zbirka dokumenata*. Beograd: Rad, 1988.
- Tito, Josip Broz. *Sabrana djela*, tom 8. Beograd; Zagreb: Izdavački centar Komunist; Beogradski izdavačko-grafički zavod; Naprijed, 1983.
- Tito, Josip Broz. *Sabrana djela*, tom 9. Beograd; Zagreb: Izdavački centar Komunist; Beogradski izdavačko-grafički zavod; Naprijed, 1982.
- Vojna enciklopedija*, 2. izdanje, knj. 5. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1973.
- Vojna enciklopedija*, 2. izdanje, knj. 10. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1975.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom I, knj. 1. Beograd: Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, 1949.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom I, knj. 2. Beograd: Vojnoistorijski institut Jugoslovenske narodne armije, 1952.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom II, knj. 2. Beograd: Vojnoistorijski institut Jugoslovenske narodne armije, 1954.

- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom IX, knj. 1. Beograd: Vojnoistorijski institut Jugoslovenske narodne armije, 1961.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom XII, knj. 1. Beograd: Vojnoistorijski institut Jugoslovenske narodne armije, 1973.
- Žukov, G. K. *Uspomene i razmišljanja*. Beograd: Prosveta, 1969.

Literatura

- Anić, Nikola. *Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske*. Zagreb: Multigraf Marketing; Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, 2005.
- Colić, Mladenko. *Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu 1941–1945*. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1988.
- Deutscher, Isaac. *Staljin. Politička biografija*. Zagreb: Globus, 1977.
- Glišić, Venceslav. *Užička republika*. Beograd: Nolit, 1988.
- Glišić, Venceslav; Miljanić, Gojko. *Rukovođenje narodnooslobodilačkom borbom u Srbiji 1941–1945*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1994.
- Hurem, Rasim. *Kriza narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine*. Sarajevo: Svjetlost, 1972.
- Marijan, Davor. “‘Livno mora pasti’: borbe dijelova V. ustaškog stajaćeg djelatnog zdruga s II. proleterskom divizijom za Livno u prosincu 1942. godine”. *Časopis za savremenu povijest* 40 (2008), br. 3., 951-968.
- Odić, Slavko; Komarica, Slavko. *Partizanska obavještajna služba. Šta se stvarno događalo*, II. Zagreb: Centar za informacije i publicitet, 1988.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije*, II. Beograd: Nolit, 1988.
- Petranović, Branko. *Srbija u Drugom svetskom ratu*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992.
- Popović, Nikola. *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u drugom svetskom ratu (1941–1945)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1988.
- Werth, Alexander. *Rusija u ratu 1941–1945*, I-II. Rijeka: Otokar Keršovani, 1979.

SUMMARY

THE QUESTION OF THE AUTHENTICITY OF THE TEXT BY JOSIP BROZ TITO AND ALEKSANDAR RANKOVIĆ MARKO TO THE PROVINCIAL COMMITTEE OF THE COMMUNIST PARTY OF YUGOSLAVIA FOR SERBIA FROM DECEMBER THE 14TH 1941

The paper discusses the question of the authenticity of the published document which, according to the official version of the Yugoslav historiography, Josip Broz Tito and Aleksandar Ranković Marko sent to the Provincial Committee of the Yugoslav Communist Party for Serbia on December the 14th 1941. Because of its presence in the most known Yugoslav publications, this document is the most cited document in the official historiography of the socialist Yugoslavia. Its authenticity was tested by using the other published documents. The document was published in four different forms, and is debatable with regard to the content and style. The manner of its origin and the circumstances, in which it had been preserved in difficult conditions of partisan warfare, are also questionable. On this basis, one can conclude that it is not authentic, but was subsequently written for the needs of government. At the time when it was first published, in 1952, the Yugoslav Communist Party had changed its name to the League of Communists of Yugoslavia to symbolically show the distancing from the Soviet Union and the return to “the original Marxism”. In the same year the biography of Josip Broz Tito appeared in *Life* magazine, and the next year, in 1953, he visited Great Britain for the first time. Then his biography was published in Yugoslavia, where the said document had an important place.

Key words: the Second World War, the Communist Party of Yugoslavia, Josip Broz Tito, partisans, documents